

havza ile çevrili bir tepedir. Birçok su bendinin inşasıyla şehrin güneyinde kalan arazi büyük bir göl haline getirildi. Sultan Gıyâseddin, türbesini bu gölün ortasında yaklaşık 300 metrelik bir geçit yolla kaleye bağlı suni bir adanın üzerine yaptırdı. Tuğlukâbâd'ın çevresi yaklaşık 6 km. uzunluğunda, şehirdeki ana caddeler 2 kilometreden biraz kısadır. Şehrin dış hatları geometrik formda olmayıp kayalık tepenin sınırlarını takip ettiğinden girintili çıkıntılı yamuk biçimindedir. Şehir, üzerinde büyük yuvarlak kulelerin bulunduğu sağlam duvarlar tarafından korunmaktadır. On ikisi dışa açılan, ikisi dış kale ile şehir arasında, biri de dış kaleyi iç kaleye bağlayan olmak üzere toplam on beş kapısı vardır. Bunlara Muhammed Şah Tuğluk'un kendi sarayına giriş için yaptırdığı Âdilâbâd Kapısı da eklenirse bu sayı on altıya çıkar. Günümüze iyi durumda ulaşan Andheri Kapısı dışındaki bütün kapılar haraptır. Şehrin inşasında gereken taşlar yine şehrin kurulduğu yerden sağlanmış, kale ve iç kaledeki bazı taş ocakları su deposu haline getirilmiştir.

Surların yapımında kullanılan taşlar büyük ebattadır ve ortalama 50 x 50 x 200 cm. boyutlarındadır. Surların kalınlığı çeşitlilik gösterir. Bazı yerlerde doğrudan sarp kayalar üzerine yapılan duvarlar oldukça incedir; ancak diğer yerlerde surların kalınlığı 10 metreyi bulmaktadır. Surların yüksekliği dış ve iç kalenin bazı bölümlerinde 30 metreye ulaşmaktadır. Fakat ortalama yükseklikleri 10-15 m. arasındadır. Hem surlar hem kuleler dıştan ve kale alanında temelden yukarı doğru meyilli olup üç katlı bir savunma sistemine sahiptir. İlk katın çok keskin bir eğimi vardır; 12 m. yüksekliğinde, 2 metreden daha geniştir ve bütün kale ile iç kaleyi çevreler. Bu güçlü savunma sistemi kaleye heybet vermektedir. İç kale sultana ait özel binaların yer aldığı en sağlam bölümdür. İç kalenin tek kapısı dış kaleye açılan batı duvarının ortasında bulunmaktadır. Bundan başka muhtemelen gizli yollarla çıkışa giden küçük bir kapı daha vardır. İç kaledeki en belirgin yapı hemen hemen ortada yer alan Cihannümâ adlı köşktür. Planı kare şeklinde bir platform üzerinde basamaklı bir piramit formunda olup etrafı saray yapılarıyla çevriliydi. İç kalede su ihtiyacını karşılamak üzere bir sarnıç, ayrıca küçük bir mesjid bulunuyordu. Tuğlukâbâd'da 180 x 120 m. boyutlarında sarayın avlusuna bakan geniş bir meydan vardı. Burası çevgân alanı değil büyük ihtimalle törenler ve

saray toplantıları için kullanılıyordu. Bu mimari özellikleriyle Tuğlukâbâd, Hindistan'da sonraki tarihlerde inşa edilen kale-şehirlerle örnek olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Bereni, *Târîh-i Firûz Şâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Osnabrück 1981, s. 449-450, 456, 476; İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. M. Sait Aykut), İstanbul 2004, II, 612, 644; Seyyid Ahmed Han, *Âşâr-ü's-şanâid*, Leknev 1876, s. 19-20; M. Shokoohy - N. Shokoohy, "Tuğluqâbâd, The Earliest Surviving Town of the Delhi Sultanate", *BSOAS*, LVII/3 (1994), s. 516-550; K. A. Nizami, "Delhi", *DİA*, IX, 126.

S. HALUK KORTEK

TUĞLUKLULAR

Delhi'de hüküm süren Türk-İslâm hânedanı (1320-1414).

Hânedanın kurucusu Gıyâseddin Tuğluk, Sind ile Türk ülkeleri arasında kalan dağlık Karavna bölgesi Türkler'indedir. Alâeddin Halaçî devrinde (1296-1316) Hindistan'a gelerek sultanın Sind ve Mültan valisi olan kardeşi Uluğ Han Elmas'ın hizmetine girdi, ordunun yaya ve atlı sınıflarında yer aldıktan sonra emirliğe yükseldi. Moğollar'a karşı yapılan savaşlarda gösterdiği başarılar neticesinde ün kazandı ve "Melik Gazi" unvanıyla anılmaya başlandı. Uzun yıllar kuzeybatı sınırı eyaletlerinden Dipâlpûr, Sâmâna ve Mültan'ın idareciliğini yürüttü ve Kutbüddin Mübârek Şah'ın hükümdarlığı sırasında (1316-1320) aynı görevi sürdürdü.

Saltanat nâibi Hüsrev Han 720'de (1320) Kutbüddin Mübârek Şah'ı öldürerek tahta çıktı. Mühtedi bir Hindu olan Hüsrev Han ülkede Hinduğun yeniden üstünlük kazanması için girişimlerde bulundu. Melik Tuğluk ona tâbi olmayı reddetti ve İslâm hâkimiyetini yeniden sağlamak amacıyla emrindeki kuvvetlerle Delhi üzerine yürüdü. Lohrâvat ovasında yapılan savaşı Tuğluk kazandı. Hüsrev Han kaçtıysa da yakalanarak idam edildi. Ertesi gün saraya gelen Tuğluk, Halaciler'den hiçbir şehzadenin hayatta kalmadığını öğrenince tahta oturdu (1 Şâban 720 / 6 Eylül 1320). Tuğluk Şah'ın ilk işi tarımı teşvik edici tedbirler almak oldu. Çiftçilerin ödediği arazi vergilerini önemli ölçüde hafifletti. Taşra idarelerinin çiftçilere vergi konusunda zulüm yapmalarını önleyen kanunlar koydu. Ardından orduyu yeniden teşkilâtlandırdı.

Delhi'deki hânedan değişikliğinden sonra tâbi Hindu racalarından Varangal Racası Pratap Rudra Deva bağımsız hareket

etmeye başladı. Bunun üzerine Tuğluk Şah, oğlu Uluğ Han Fahreddin Muhammed Cavna (Cüne) Han'ı 721'de (1321) kalabalık bir orduyla Varangal'e gönderdi. Cavna Han, Varangal'i kuşattıysa da orduda çıkan karışıklıklar yüzünden başarılı olamadı ve Delhi'ye döndü. Tuğluk Şah, başta şair Ubeyd ve Şeyhzâde Dimaşki olmak üzere askerleri isyana teşvik edenleri idam ettirdikten sonra Cavna Han'ı yeniden Varangal'e gönderdi (723/1323). Önce Varangal civarını ve Bîder bölgesini ele geçiren Cavna Han ardından Varangal'i zaptetti. Merkezi Varangal olan Telingana Racalığı merkeze bağlı bir eyalet haline getirilerek toprakları iktâlara ayrıldı. Adı Sultanpûr olarak değiştirilen Varangal'de bir cami inşa edildi. Cavna Han, Varangal'den geri dönüşü sırasında Raca II. Bhânudeva idaresinde Utkala Racalığı'nın hâkimiyet sahası olan Orissa'yı da (Cacnagar) ele geçirdi. Öte yandan Bengal hâkimi Şemseddin Firûz Şah'ın 718 (1318) yılında vuku bulan ölümünün ardından oğulları arasında saltanat mücadelesi başlamıştı. Bunlardan Nâsirüddin'in Delhi Sultanlığı'ndan yardım istemesi Tuğluk Şah'a Bengal'e müdahale fırsatı verdi. Tuğluk Şah'ın kuvvetleri, Nâsirüddin Şah ile birleşerek muhalifleri mağlûp ettiler, kardeşlerden Gıyâseddin Bahadır'ı esir aldılar. Nâsirüddin Şah vasal hükümdar sıfatıyla Leknev'te Batı Bengal tahtına geçirildi. On üç yıldan beri Bahadır'ın idaresindeki Doğu Bengal ise merkeze bağlı bir eyalet haline getirildi. Tuğluk Şah daha sonra Tirhut üzerine yürüdü ve iki üç haftalık bir kuşatmanın ardından burayı fethetti. Sefer dönüşü Tuğlukâbâd yakınlarındaki Afganpûr köyünde oğlu Fahreddin Cavna Han'ın düzenlediği karşılama töreni sırasında kurulan ahşap köşkün çökmesi sonucu öldü (725/1325). Yerine veliaht tayin ettiği Cavna Han, Muhammed Şah unvanıyla tahta çıktı. Cavna Han, Halaciler devrinde "dâdbeg" ve "âhûrbeğ" olarak görev yapmış, babası Tuğluk'un tahta çıkması üzerine "Uluğ Han" unvanıyla veliaht tayin edilmişti.

Yeni sultan, öncelikle amcazadesi Sagar Valisi Bahâeddin Gerşâsb'ın isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı. Kampila racasıyla ittifak kuran Bahâeddin aylar süren bir taktikten sonra yakalanıp idam edildi (727/1327). Ertesi yıl Dekken'deki Kondhana Kalesi sekiz aylık bir kuşatma sonucunda Hindular'ın elinden alındı. Muhammed Şah, Güney Hindistan'da yapılan fetihler sebebiyle orada yeni bir başşehir kurma fikrini benimsedi. Bu amaçla Devâgiri'yi (Deogiri) yeniden inşa ettirdi ve Devletâ-

TUĞLUKLULAR

bâd adıyla başşehir edindi (727/1327). Görevliler, âlimler ve halktan birçok kimse- nin yeni başşehre yerleşmesi sultanı tatmin etmedi ve iki yıl sonra Delhi halkını Devletâbâd'a göç etmeye zorladı. Ancak yeterli araştırma yapılmamasından ve sultanın sert davranışından dolayı bu teşebbüs olumlu sonuç vermedi. Göçte zorlananların birçoğu yolda öldü, oraya ulaşanlar da iklime uyum sağlayamadılar. Delhi ise boş ve bakımsız kaldı. Bunun üzerine sultan geri dönmeye karar verdi. Bu arada Mültan Valisi Behrâm Ay-aba Kışlı (Kışlı) Han ile Leknevî Valisi Gıyâseddin Bahadır Bora'nın çıkardığı isyanlar ordu tarafından şiddetle bastırıldı. Ay-aba ve Bahadır yakalanıp idam edildi (728-729/1328-1329).

Muhammed Şah, tahta çıkışından kısa bir süre sonra yaptığı seferle Kalânor ve Peşâver'i ele geçirerek bu bölgedeki Moğol nüfuzunu kırmıştı. Buna karşılık Çağatay Hanı Tarmaşirin 729 (1329) yılında Pencap üzerinden Hindistan'a girdi ve Bedâûn vilâyeti sınırına kadar geçtiği yerleri yağmalayıp tahrip ettikten sonra geri döndü. Muhammed Şah, Tarmaşirin'i Ravi nehrinin güneyindeki Kalânor'da yakalayıp bozguna uğrattı. Aynı yıl Ganj ve Cemne (Cumne) nehirleri arasındaki Düâb bölgesi halkı ziraî vergilerin arttırılması yüzünden ayaklandı ve eşkıyalığa başladı. Muhammed Şah'ın Düâb'a ordu göndermesi bölgenin boşalmasına ve ziraî üretimin durmasına yol açtı. Delhi'de hububat ve erzak sıkıntısı baş gösterdi. Bunun üzerine sultan, Delhi halkını Eved vilâyetinde Ganj ırmağı kıyısında yeni kurduğu Svargadvara (Sanskritçe cennetin kapısı) şehrine naklettirdi.

731-732 (1331-1332) yıllarında bakır ve bronz paralar tedavüle çıkaran Muhammed Şah bunların gümüş ve altın paralara eşdeğer sayılmasını emretti. Bu durum kalpazanların işine yaradı. Sonuçta sultan sahte paraları gümüşle değiştirmek zorunda kaldı ve devlet hazinesi ağır kayıplara uğradı. Muhammed Şah devleti eski malî gücüne kavuşturabilmek için büyük arazileri (iktâlari) iltizam usulüyle vermeye başladı. Ancak tecrübesiz mültezimler, devlete ödemeyi taahhüt ettikleri yüksek paraları veremeyince cezalandırılmaktan korkup isyan ettiler. Sultan bu hatalı uygulama neticesinde hayatının sonuna kadar isyanlarla mücadele ettiyse de ülkenin bölünmesini engelleyemedi. Sahvan'da Üner ve Kayser-i Rûmî adlı iki kumandan valiyi öldürüp isyan etti. Mültan Valisi İmâdülmülk Sertîz bu isyanı bastırdı (734/1333). Bu defa Ma'ber Valisi Sey-

Yid Celâleddin Ahsen Şah ayaklanarak bağımsızlığını ilân etti. Sultan onun üzerine yürüdü, fakat ordusunda salgın hastalık çıkınca geri dönmek zorunda kaldı. Böylece devletin en güneydeki eyaleti olan Ma'ber, Delhi Sultanlığı'nın idaresinden çıkmış oldu (735/1334-35). 737 (1336-37) yılında Tibet ve Çin'i fethetmek amacıyla gönderilen 80-100.000 askerden oluşan ordu, Himalaya dağlarının eteklerinde Kumaon Garhval bölgesindeki Karaçil'de soğuk yüzünden tamamen yok oldu. Bu olay devletin askerî gücünü önemli ölçüde zayıflattı. Bir yıl sonra sultan ordunun başında bizzat Nagarkot seferine çıktı ve bu kaleyi zaptetti.

Sultanın üvey kardeşi Behrâm Han'ın ölümü üzerine Melik Fahreddin Mübârek Şah, Doğu Bengal'de bağımsızlığını ilân etti (739/1338-39). Aynı yıl Karra'da mültezim Nizâm Muîn vaad ettiği parayı hazineye ödeyemeyince ayaklandı. Ayaklanma Eved (Dudh) ve Zaferâbâd Valisi Aynülmülk Mültânî tarafından bastırıldı ve Nizâm Muîn idam edildi. Eyaletin vergisini ödeyemeyen Tâcülmülk Nusret Han'ın Muhammedâbâd'da (Bîder) ve Ali Âdil Şah Nathu'nun Gülberge ve Bîder'de çıkardığı isyanları sultanın nâibi Kutluğ Han bastırarak âsileri cezalandırdı (740/1339). Ardından Melik Aynülmülk Mültânî isyan etti. Sultan bütün güçlülere rağmen Aynülmülk'ü mağlûp etmeyi başardı. Aynülmülk hapsedildiyse de sonradan sultan onu affetti. 742 (1341) yılında Mültan Valisi Bihzâd'ı öldüren Şâhû, Afgan'da isyan etti; sultan ordusuyla üzerine yürüyünce de Gucerât'a kaçtı.

Muhammed Şah, müslümanlar arasında kaybettiği itibarı yeniden kazanmak için Mısır'daki Abbâsî Halifesi Müstekfî-Bilâlâh'a elçi gönderdi, onun adına hutbe okutu ve para bastırdı. Halife Müstekfî, 744-

te (1343-44) yolladığı elçilik heyeti aracılığıyla onun sultanlığını onayladı. Ardından Muhammed Şah, Hacı Receb-i Barkaî'yi değerli mücevherler ve hediyelerle Kahire'ye gönderdi. Barkaî, yaklaşık iki yıl sonra Mısır Şeyhüşşüyûhu Rükneddin el-Malatî ile birlikte Delhi'ye döndü ve Halife Hâkim-Biemrillâh'ın yolladığı yeni hil'ati sultana takdim etti (Muharrem 746 / Mayıs 1345). Ancak bu teşebbüs de siyasî birliği korumaya yetmedi. Ülkede yeni isyanlar patlak verdi. Devletâbâd'da ayaklanan taşra teşkilâtı görevlilerinden "emîrân-ı sade" diye bilinen Dekken soyluları İsmâil Muh adında birini "Nâsîrüddin" lakabıyla Dekken sultanı ilân ettiler. Bunun üzerine Muhammed Şah Devletâbâd'a yürüdü. Şehri zaptederak âsileri iç kalede kuşattı. Fakat bu sırada Gıyâseddin Tuğluk'un Türk memlûklerinden şahne-i bârgâh Tağî'nin Gucerât'ta isyan etmesi yüzünden kuşatmayı kaldırıp oraya gitmek zorunda kaldı. Uparkot Kalesi'ni ele geçirdi ve kale yakınlarına bir cami inşa ederek ayrı bir şehir kurdu (Cumâderh). Muhammed Şah, Tağî'yi Sind'de üç yıl takip ettiyse de yakalamayı başaramadı ve Tatta (Thatta) yakınında hastalanarak öldü (21 Muharrem 752 / 20 Mart 1351). Bu arada Devletâbâd'da süren karışıklıklar sonucu Dekken, Delhi Sultanlığı'nın idaresinden kesin şekilde çıktı ve yeni kurulan Behmenîler Devleti'nin hâkimiyetine girdi (1347). Aldığı idarî ve askerî önelimler, Muhammed Şah'ın son derece yetenekli ve ileri görüşlü bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Fakat bunlar gerekli alt yapı hazırlanmadan gerçekleştirildiği için başarısızlığa uğramıştır. Muhammed Şah aydın, bilime değer veren ve müslüman-Hindu ayırımı yapmadan halka adaletli davranan bir hükümdardı. Kendisinden önceki sultanların aksine Hindu'lar'a mûsamaha gösterdiği ve onları üst düzey görevlere tayin ettiği kaydedilmektedir.

Sultan Muhammed'in âni ölümünden üç gün sonra devlet ileri gelenleri ve kumandanlar amcasının oğlu Kemâleddin Firûz'u "Firûz Şah" unvanıyla tahta çıkardılar (24 Muharrem 752 / 24 Mart 1351). Ordunun üç gün başsız kalmasını fırsat bilen Delhi Sultanlığı hizmetindeki Moğol asıllı kumandan Nevruz Kargan, Çağataylı kuvvetlerini Hindistan'a davet etti. Moğollar, sultanlık ordusuna karşı şiddetli akınlarda bulunarak birkaç gün boyunca rahatsızlık verdiler. Bu esnada Vezir Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz, Muhammed Şah'ın oğlu olduğu iddia edilen Mahmûd'u Delhi'de tahta oturtmuştu (752/1351). Hâce-i

Firûz Şah Tuğluk'un Delhi dışındaki türbesi

Cihân, Firûz Şah'ın Delhi'ye doğru ilerlediğini öğrenince ondan af diledi; ancak sultanın adamları cezalandırılmasında ısrar ederek onu öldürttüler.

Tahta çıkışından kısa bir süre sonra Mısır'daki Abbâsî Halifesi Mu'tazid-Billâh, Firûz Şah'a hil'at ve menşur gönderip hükümdarlığını tasdik etti (754/1353). Firûz Şah, Delhi Sultanlığı'nın büyük ölçüde daralan hâkimiyet sahasını genişletmek istiyordu. Bu amaçla, elden çıkan eyaletlerden Bengal'e 754 (1353) ve 760 (1359) yıllarında iki sefer düzenledi. Sonuçta Bengal Hükümdarı İskender Şah sultana itaat etmeyi ve yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Cacnagar (Orissa) (761/1360), Nagarkot (1363) ve Tatta'ya (1365-1366) yapılan seferler de başarıyla sonuçlandı ve bu yerler Firûz Şah'ın hâkimiyetine girdi. 779'da (1377) Etâve'de, 782'de (1380) Katehar'da (Rohilkend) çıkan isyanlar da sert bir şekilde bastırıldı. Firûz Şah ölümünden az önce tahtı vâliyaht tayin ettiği oğlu Muhammed ile paylaştı (Ağustos-Eylül 1387). Fakat Muhammed'in idareye hâkim olacak gücü gösterememesi üzerine torunu Tuğluk Şah'ı vâliyahtlığa getirdi ve kısa bir süre sonra öldü (18 Ramazan 790 / 20 Eylül 1388). Firûz Şah Tuğluk zamanında Delhi Sultanlığı topraklarının bir kısmını kaybetmiş ve nüfuz sahası önemli ölçüde daralmıştır. Firûz Şah devri daha çok bilim, kültür, bayındırlık işleri yönünden parlak geçmiştir. Âlimleri himaye eden Firûz Şah fakir talebelere ve din görevlilerine hazinesinden para bağlatmış, açtırdığı su kanalları ve kuyuları sayesinde tarım alanının verim artmış, halkın refah düzeyi yükselmiştir. Ayrıca ceza kanunları hafifletilmiş, işkence ve hafiyelik kaldırılmış, açılan birçok hayır kurumu ile hasta, işsiz ve fakirlerin sıkıntıları giderilmiştir. Bu devirde askerî iktâ sistemi yeniden önem ka-

zanmış, memlûk müessesesi yeni kurulan Dîvân-ı Bendegân'ın denetiminde gelişme göstermiştir. Şefkati ve adaleti bakımından örnek bir hükümdar olan Firûz Şah gayri şer'î yirmi sekiz vergiyi kaldırmış ve Brahmanlar'ın cizye vermesini zorunlu kılmıştır.

Firûz Şah'tan sonra tahta geçenlerin devleti idare etme yeteneğinden yoksun olmaları emîr ve meliklerin elinde âdeta kukla haline gelmelerine yol açtı. Bu durum Delhi Sultanlığı'nı iyice zayıflattı; ülkede siyasî istikrar kalmadı. Firûz Şah'ın torunu II. Gıyâseddin Tuğluk Şah (1388-1389) amcası Muhammed Han ile girdiği mücadeleye başarı sağladı ve onu Nagarkot'a çekilmek zorunda bıraktı. Fakat kendini içki ve eğlenceye kaptırarak kontrolü kaybetti. Neticede emîr ve melikler Firûzâbâd Sarayı'nda isyan ettiler. II. Gıyâseddin, veziri Melik Firûz ile birlikte kaçtıysa da Cemne ırmağı kıyısında yakalanıp öldürüldü. Onun yerine geçen Ebû Bekir Şah'a Firûz Şah Tuğluk'un en küçük oğlu Nâsîrüddin Muhammed Han rakip oldu. 1390 yılına kadar devam eden mücadeleyi şahne Melik Server'in desteklediği Muhammed Han kazandı ve Delhi'ye girerek tahta oturdu. Mivat'a kaçan Ebû Bekir Şah yakalandı ve hapsedildiği Mîrat Kalesi'nde öldü. Muhammed Şah, Etâve'de isyan hazırlığı yapan Barsingh idaresindeki Hindu'ları mağlûp ederek Etâve Kalesi'ni yıktı. Ardından Kannevc ve Dalmu'daki Hindu'ları cezalandırdı (794/1392). Ertesi yıl Kannevc bölgesinde bazı Hindu reislerinin isyan etmesi üzerine sultan Melik Mukarrebülmülk'ü bölgeye gönderdi. Âsilerden biri Etâve'ye kaçabildi, diğerleri öldürüldü. Muhammed Şah, 1393'te Mivat bölgesini yağmalayıp kendi inşa ettirdiği Muhammedâbâd Kalesi'ne dönerken hastalandı ve birkaç ay sonra öldü (17 Rebülevvel 796 / 20 Ocak 1394). Yerine oğlu Hümâyûn, Alâeddin İskender Şah adıyla tahta çıktı. Ancak ülkenin batısını yöneten emîr ve melikler kardeşi Mahmûd Nâsîrüddin Şah'ı sultan ilân ettiler. İki kardeş arasında bir yıl süren mücadele devleti iyice zayıflattı. İskender'in ölümünden sonra ileri gelen emirlerden Saâdet Han, Feth Han'ın oğlu Nusret Şah'ı tahta oturttu (797/1395). Böylece biri Delhi'de, diğeri Firûzâbâd'da iki sultan ortaya çıktı. Nihayet Mallu İkbâl Han, uzun mücadelelerin ardından Nusret Şah'ı destekleyen emirleri bertaraf etti ve Mahmûd Şah'ın Delhi sultanı olmasını sağladı (Zilkade 800 / Temmuz-Ağustos 1398).

Bu sırada Hindistan olaylarını yakından izleyen Timur 1397'de torunu Pîr Muhammed aracılığıyla Mültan'ı ele geçirdi, 1398 yılında kalabalık bir ordunun başında İndus nehrini aştı. Yolu üzerindeki şehir ve kaleleri yakıp yıkarak Delhi'ye ilerledi. Delhi Sultanı Mahmûd Nâsîrüddin Şah elindeki yetersiz kuvvetlerle Timur'a karşı koymaya çalıştı. Fakat Delhi önündeki savaşta kesin bir yenilgiye uğradı ve başşehir terketmek zorunda kaldı. Timur, Delhi ve civarını yağmaladıktan sonra Mültan'da, önceleri Delhi sultanlarının hizmetindeki emirlerden kendi tarafına geçen Mültan Valisi Hızır Han'ı bırakarak ertesi yıl ülkesine döndü. Timur'un Tuğluklular'a indirdiği ağır darbe Hindistan'da bağımsız devletçiklerin artmasına yol açtı; 1394'te Jaunpûr, 1401'de Mâlva ve 1407'de Guçerât'ta müslüman hânedanları kuruldu. Timur'un çekilmesinin ardından Mahmûd Nâsîrüddin Şah, 801 (1399) yılında Delhi'ye gelerek yeniden tahta çıktıysa da önce Mallu İkbâl Han'ın, daha sonra Devlet Han Lûdî'nin elinde bir kukla hükümdar olarak kaldı. Mahmûd Nâsîrüddin Şah 815'te (1412) öldü. Devlet Han Lûdî onun adına Delhi ve çevresinde 817 (1414) yılına kadar hüküm sürdü. Ancak Seyyidler hânedanının kurucusu Hızır Han şehri zapt ederek iktidarı ele geçirdi (817/1414); böylece Tuğluklular hânedanı sona ermiş oldu.

Tuğluklular devri, Delhi Sultanlığı'nın siyasî tarihinde bir gerileme devri olmakla birlikte kültür hayatı ve imar faaliyetleri açısından parlak bir dönem olmuştur. Ülke ekonomik ve sosyal açıdan bir refah dönemini geçirmiş, birçok müessese ve mescid yapılmıştır. Ayrıca sosyal hayatta değişimler ve bazı ıslahatların gerçekleştirildiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın sosyal alanda ıslahata büyük önem verdiği görülmektedir. Moğollar'dan kaçan pek çok ilim adamı Hindistan'a sığınmış, faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Tuğluklu hükümdarlarının saraylarındaki toplantılarda âlimler, sanatkârlar, şairler ve müzisyenlerin daima özel bir yeri vardı. Pek çok edip ve şair Gıyâseddin Tuğluk'tan himaye görmüş, şair, tarihçi ve mutasavvıf Emîr Hüsrev-i Dihlevî *Tuğluknâme* adlı eserini ona ithaf etmiştir. Bu devirde bayındırlık alanında önemli eserler ortaya konulmuştur. Bunların başlıcaları Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın kurduğu Tuğlukâbâd, Muhammed Şah Tuğluk'un inşa ettirdiği Cihanpenâh ve Firûz Şah'ın kurduğu Firûzâbâd şehirleridir. Bilhassa Firûz Şah zamanı imar faaliyetleri açısından çok önem-

Gıyâseddin Tuğluk'un Tuğlukâbâd'daki türbesi

TUĞLUKLULAR

lidir. Bu dönemde çok sayıda mescid ve medrese yaptırılarak vakıflar tahsis edilmiştir. Bunlar arasında Mescid-i Câmî ve Medrese-i Fîrûz Şah dikkat çeken eserlerdir. Gıyâseddin Tuğluk Şah ile Fîrûz Şah Tuğluk'un türbeleri bu dönemin önemli mimari yapılarındandır. Mülta'n'da Şeyh Rûknîâlem Türbesi, Yeni Delhi'de Nizâmeddin Eviyâ Türbesi, Cihanpenâh'ta Begümpûr Camii ve Delhi'de Hırkı Camii de bu eserler arasındadır. Tuğluklular döneminin sûfi, âlim ve devlet adamları arasında Burhâneddin-i Garîb, Hamid Kalender, Hân-ı Cihân Makbûl, yedi yıl kadılık yapan İbn Battûta, Şerefeddin Mânerî Mîrhord ve Muînüddin İmrânî zikredilebilir.

TUĞLUKLULAR

I. Gıyâseddin Tuğluk Şah	(720/1320)
Gıyâseddin II. Muhammed Şah	(725/1325)
Mahmud Şah	(752/1351)
III. Fîrûz Şah	(752/1351)
II. Gıyâseddin Tuğluk Şah	(790/1388)
Ebû Bekir Şah	(791/1389)
Nâsîrüddin III. Muhammed Şah	(792/1390)
Alâeddin I. İskender Şah	(796/1394)
II. Mahmûd Nâsîrüddin Şah	(birinci saltanatı, 796/1394)
Nusret Şah (Fîrûzâbâd'dan II. Mahmûd Şah ile iktidar mücadelesi)	(797/1395)
II. Mahmûd Nâsîrüddin Şah	(ikinci saltanatı, 801/1399)
Devlet Han Lûdî	(815-817/1412-1414)

BİBLİYOGRAFYA :

İsâmî, *Fütûhu's-selâfîn* (nşr. Âgâ Mehdî Hüseyin), Agra 1938, s. 364-525; Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Osnabrück 1981, s. 411-602; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 82-249 (Türkçe trc. için bk. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, II, 8-200); Şemseddin-i Sirâc Afîf, *Târîh-i Fîrûz Şâhî* (nşr. M. Vilâyet Hüseyin), Kalkûta 1890, s. 36-503; Yahyâ b. Ahmed es-Sirhindî, *The Târîkh-i Mubâarakshâhî* (trc. K. K. Basu), Karachi 1977, s. 92-186; I. Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, Allahabad 1936, s. 1-305; Agha Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, London 1938, s. 16-191; a.mlf., *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1963, tür.yer.; J. M. Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi 1967, s. 10-200; R. C. Jauhari, *Firoz Tughlaq (1351-1388 A. D.)*, Agra 1968, s. 1-196; *CHIn.*, V, 465-629; Erdoğlan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, s. 330-335; P. Jackson, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*, Cambridge-New York 1999, s. 255-320; a.mlf., "Muhammad b. Tughluq", *EP* (İng.), VII, 411-412; İqtidar Husain Siddiqi, *Perso-Arab Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi*, New Delhi 1992, s. 90-101; a.mlf., "Sultan Muhammad b. Tughluq's Foreign Policy: A Reappraisal", *JC*, LXII/4 (1988), s. 1-22; Rizaul Islam, "A Note on the Position of

the Non-Muslim Subject in the Sultanate of Delhi under the Khaljis and the Tughluqs", *JPHS*, XLV/3 (1997), s. 215-229; a.mlf., "Fîrûz Şâh Tughluq", *EP* (İng.), II, 924-925; Âtîf Mansûr Ramazan, "Meskûke zehebiyye tezkâriyye bi-münâsebeti te'sisi devleti Benî Tuğluk bi'l-Hind", *ed-Dâre*, XXXI/1, Riyad 2005, s. 135-153; P. Hardy, "Dihli Sultanate", *EP* (İng.), II, 269-270; Aziz Ahmad, "Ghiyâth al-Din Tughluq I", *a.e.*, II, 1076-1077; Hüdâ Seyyid Hüseyinzâde, "Tuğluk Şâhyân", *DMBİ*, XV, 653-656.

S. HALUK KORTEK

TUĞRA

Türkler'de devleti temsil eden hükümdarlık alâmeti.

Oğuz hakanlarından Osmanlı padişahlarına kadar Türk hükümdarlarını temsilen kullanılan yazılı alâmet ve işaretler tuğra adıyla anılır. Orta Türkçe'de "hükümdarın mühür ve imzası" anlamında **tuğrag** şeklinde yer alan kelime Farsça'ya **nişân**, Arapça'ya **tevkî'** ve **alâmet** olarak geçmiştir. Bunun karşılığında Osmanlılar'da **tevkî'**, **nişân**, **tuğra** ve **alâmet** kelimeleri kullanılmıştır. Belgelerde "tevkî', tevkî-i hümayun, tevkî-i refî', tevkî-i refî'-i hümayun, nişân, nişân-ı hümayun, nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı sultânî ve tuğrâ-yi garrâ-yi sâmi-mekân-ı hâkânî, tuğrâ-yi hümayun ve misâl-i meymûn, nişân-ı hümayun ve tuğrâ-yi meymûn, tuğrâ-yi garrâ, nişân-ı şerîf-i âlî-şân, alâmet-i şerîfe" ifadeleri bulunur. Tuğranın hazırlanışı ise "yazmak" yerine "çekmek" fiili ile ifade edilir.

Osmanlılar'da aklâm-ı sittenin tevkî' çerişidiyle çekilen ve önceleri basit çizgilerden meydana gelen tuğralarda padişahın ismi babasınınkiyle beraber Arapça söylenişe göre yer alırdı. Zaman içinde buna

Orhan Gazi'nin tuğrası (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı)

"şah" ve "han" sıfatları, ayrıca "el-muzaffer dâimâ" duası eklenmiştir. Bu unsurları taşıyan, harflerin noktasız olarak kullanıldığı bir tuğra şu bölümlerden teşekkül eder: **1.** Padişahın ve babasının isimleriyle "el-muzaffer dâimâ" duasının yer aldığı kürsü (sere); **2.** Buradan sola doğru kavvis çizerek giden iç içe iki beyza; **3.** Beyzaların sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan kol (hançer); **4.** Sereden yukarıya doğru yükselen üç tuğ (elif) (tuğra metninde geçen eliflerin az veya çok sayıda oluşu bu üç adedini değiştirmez); **5.** Tuğların tepesinden sol aşağıya kıvrılarak inen üç zülfe.

Hükümdar namına bir belgenin üst tarafına yazılan isim, elkâb ve dua cümlesinin adı olan tuğranın, İslâm ülkelerindeki Dîvân-ı İnşâ yerine Selçuklular'daki Dîvân-ı Tuğra reisliği (tuğrâlik) müessesesi vasfıyla hânedanın kurucusu Tuğrul Bey'den itibaren var olduğu, bu müessesenin Oğuzlar'da hükümdarlık alâmeti sayılan tuğradan çıktığı, Tuğrul Bey tuğrasının Selçuklu madenî paralarında rastlanan ok ve yaydan ibaret Kınık damgası olduğu kabul edilmekteyse de bunların asılları zamanımıza kadar gelmemiştir. Kalın bir tevkî' hattıyla yalnız "sultan" yazılı birkaç Selçuklu fermanına bakılırsa bunun tuğranın sadeleşmiş şekli olabileceğini, hatta kelime de geçen üç elifin ve sondaki nûn kavisinin ilk yazılabileceğini düşünenler vardır (Witteck, XX [1950], s. 289 vd.). Selçuklular'dan muhtemelen Eyyûbiler vassatasıyla Mısır Memlükleri'ne geçen ve Sultan el-Melikü'l-Eşref Şa'bân devrine (1363-1376) kadar kullanılan tuğranın şekil itibarıyla Osmanlı tuğrası ile hiç benzerliği bulunmaz. Bu tuğralar dörtgen biçiminde olup elkâbın dipte sıralanmasına ve mevcut dik konumlu harflere aşırı uzunluk verilmesine dikkat edilmiştir.

Osmanlılar'da ilk tuğra Orhan Gazi ile başlar (1324), Osman Gazi'nin tuğrasına rastlanmamıştır. "Orhan b. Osman" ifadesinde yer alan üç elif yukarıya, üç nûn ise sola doğru birbiri içinde uzatılarak sonraki padişah tuğralarının esasları belirlenmiştir. Orhan Gazi'nin 1348 tarihli diğer tuğrasında "nûn"lar kavise dönmeye başlamış, eliflerin sağına da zülfe işareti konulmuştur. I. Murad tuğrasında eliflerin zulfesi sola geçmiş, elif aralarını vasla işareti getirilmiştir. Daha önce kavvis haline dönüşen "nûn"lar burada ikiye inerek iç ve dış beyza şeklini bulmuştur. Hammer'in, Osmanlılar'la Ragusa Cumhuriyeti arasındaki ahidnâmeyi tasdik için I. Murad'ın